

WANDELROUTES MET OPDRACHTEN VOOR HET ONDERWIJS

De Stad Geschonden vertelt over de Haagse geschiedenis tijdens de Tweede Wereldoorlog. Met vier wandelroutes door vier Haagse buurten worden de sleutelperioden in de stad opnieuw tot leven gebracht.

1

BLOEMENBUURT

START- EN EINDPUNT: **Openbare Bibliotheek, Fahrenheitstraat 707 | Lengte: 2,5 km**

Oktober 1942 tot februari 1943: in de Bomen- en Bloemenbuurt worden de bewoners uit 175 straten geëvacueerd en de huizen in 75 straten gesloopt voor de bouw van de tankgracht, onderdeel van de Atlantikwall. **Menno Huizinga** woont in de Irisstraat en documenteert illegaal het vertrek van de bewoners, de sloop van de huizen en het graven van de tankgracht. Met deze wandeling komt je eerst meer te weten over de oorlogsgeschiedenis van de buurt, daarna volg je Menno met zijn verborgen camera.

2

DUINDORP

START- EN EINDPUNT: **Tesselsestraat 65 | Lengte: 3 km**

Nergens duurt de oorlog zo lang als in Duindorp: van 1939 tot 1953. Voor de aanleg van de Atlantikwall moeten velen in Den Haag hun woning verlaten. Na de oorlog kan iedereen weer naar zijn eigen huis, maar niet de Duindorpers. In 1945 wordt Duindorp namelijk een interneringskamp voor NSB'ers en andere verraders. Pas in 1947 kunnen de eerste Duindorpers terug, maar de laatste nieuwe huizen komen pas in 1953 beschikbaar. Leer de geschiedenis van Duindorp kennen met deze wandeling.

3

JOODSE BUURT

START- EN EINDPUNT: **GEMAK, Paviljoensgracht 20-24 | Lengte: 2,5 km**

Winter 1940 tot februari 1943. De Duitse bezetter registreert, isoleert en deporteert de joodse gemeenschap van Den Haag naar Polen. Aan de hand van dagboekfragmenten van de joodse scholiere **Edith van Hessen** en docent van het Joods Lyceum **dr. Italie**, leer je meer over het joodse leven in Den Haag tijdens de Tweede Wereldoorlog en de deportatie van Haagse joden. In totaal worden 14.000 van de 17.000 joden weggevoerd. Naar schatting 12.000 joden komen om in de concentratiekampen. Edith en dr. Italie overleven de oorlog.

4

CLINGENDAEL

START- EN EINDPUNT: **eindhalte buslijn 18, Laan van Clingendael | Lengte: 2,5 km**

Loop door de geschiedenis van Clingendael, een van de mooiste landgoederen van Den Haag. Het is 1940, het landgoed staat leeg en wordt in beslag genomen als woning van **Dr. Arthur Seyss-Inquart**, de 'Unterführer' van het door Nazi-Duitsland bezette Nederland. Met deze wandeling kom je meer te weten over Seyss-Inquart als Reichskommissar, over zijn gezinsleven en over wat de oorlog heeft betekend voor het landgoed Clingendael.

TIP! De wandelingen zijn ook te downloaden als multimedia-tour voor de smartphone op www.haagshistorischmuseum.nl/wandelroutes

Let op: de multimedia-tours verschillen met de pdf-wandelingen en bevatten bijvoorbeeld geen opdrachten.

De Stad Geschonden - Route 1

BLOEMENBUURT

Menno Huizinga.

Deze wandeling neemt je mee op een verkenningstocht door de Bomen- en Bloemenbuurt van Den Haag. Eerst kom je meer te weten over de oorlogsgeschiedenis van de buurt, daarna volg je fotograaf Menno Huizinga met zijn verborgen camera.

Het sloopmateriaal wordt afgevoerd.
(Collectie Menno Huizinga)

Oktober 1942 - februari 1943: in de Bomen- en Bloemenbuurt worden de bewoners uit 175 straten geëvacueerd en de huizen in 75 straten gesloopt voor de bouw van de tankgracht, onderdeel van de Atlantikwall.

Fotograaf **Menno Huizinga** woont in de Irisstraat en kan de sloop niet aanzien. Hij verbergt zijn Leica-camera in een kaaskistje, pakt de fiets en fotografeert illegaal het vertrek van de bewoners, de sloop van de huizen en het graven van de tankgracht.

De Stad Geschonden - Route 1

BLOEMENBUURT

02

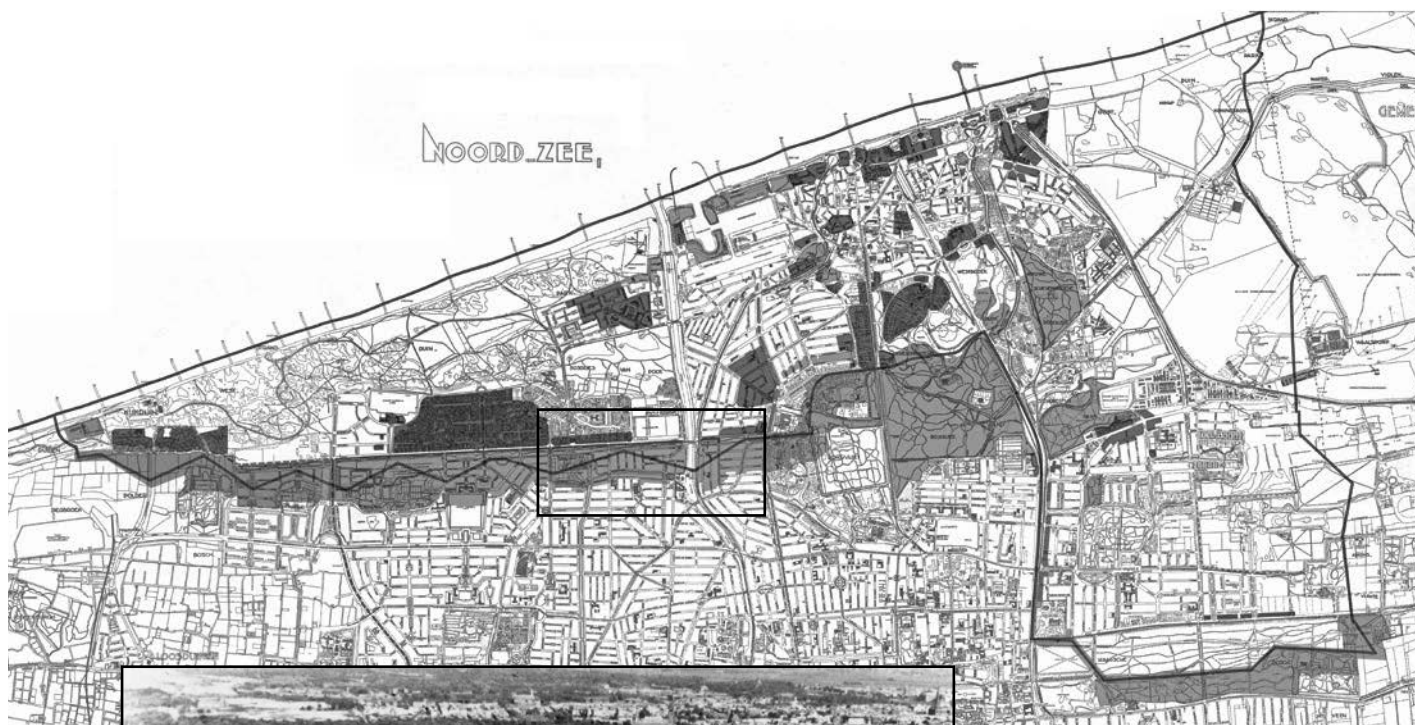

START- EN EINDPUNT Openbare Bibliotheek, Fahrenheitstraat 707
 LENGTE 2,5 km

1

Fahrenheitstraat 707

Op 14 december 1941 geeft Hitler bevel tot de aanleg van de Neue Westwall en wordt de Atlantische kust de westgrens van het Derde Rijk. Na de Noorse, Franse en Belgische kust, is de Hollandse kust aan de beurt. Scheveningen en Den Haag liggen in de zone van de Atlantikwall. In de herfst van 1942 worden er ruim 130.000 inwoners van de Bomen- en Bloemenbuurt geëvacueerd voor het bouwen van de tankwal.

De grenzen van de Stützpunktgruppe Scheveningen van de Atlantikwall. In de roze (lichtgrijze) vlakken werd de bebouwing gesloopt, in de paarse (donkergrijze) gebieden werd de bebouwing beschadigd.
(Collectie Henk Ambachtsheer)

De tankgrachtlijn, met links verticaal de Sportlaan.
(Collectie Henk Ambachtsheer)

VRAAG 1a

Bekijk de historische kaart en foto goed. Waarom wilde Hitler deze wijk afbreken?

VRAAG 1b

Teken in dit kaartje waar de tankgracht liep.

Loop de Fahrenheit-
straat door tot de Laan
van Meerdervoort.

2

Theater West-End

West-End is de *place to be* in de nieuwe en snel groeiende Bomen- en Bloemenbuurt. Het 'wilde westen', wordt het genoemd. Veel Indiëgangers komen er op verlof, er is een variëtiëtheater, bioscoop en danssalon.

Theater West-End bij dag.

VRAAG 2

Herken je het gebouw van de foto? Geef op het kaartje hieronder aan waar het gebouw van het voormalige theater staat.

Ga rechts de Laan van Meerdervoort op, steeds rechtdoor, tot over de Valkenboskade. Linksaf oversteken en rechts de Valkenboskade op. (Het water ligt nu aan je linkerhand.)

3

Valkenboskade

Als de winter van 1941 nadert, wordt het 's avonds zichtbaar wat de verduisteringsmaatregel van de Duitsers betekent: het is pikkedonker op straat. Als je vanuit West-End naar huis gaat zijn de straatlantaarns en winketalages pikzwart. De ramen zijn verduisterd zodat het licht de positie van de stad niet zou vrijgeven aan de luchtmacht van de geallieerden. Er wordt wintertijd ingesteld om energie te sparen.

VRAAG 3

Hoe werd er energie bespaard met het invoeren van de wintertijd?

Ga rechts de Ligusterstraat in en loop richting de Goudenregenstraat.

4

Goudenregenstraat 36

In augustus 1940 is Nederland drie maanden bezet door Duitse soldaten. Er is op straat weinig van te merken, er zijn maar 300 Duitse soldaten in de stad. Het leven lijkt gewoon door te gaan in 1940, maar in september draaien de ambtenaren overuren op de Gemeente-secretarie van de afdeling Bevolking die hier op de Goudenregenstraat 36 gehuisvest was. Zij moeten uit het bevolkingsregister van Den Haag alle joodse inwoners op een aparte lijst zetten. Dit betekent doorwerken in de avonden: een lange lijst van namen groeit tot 16.000 joodse inwoners in Den Haag.

VRAAG 4

Pas later werd duidelijk wat de Duitsers echt met de namenlijst ging doen. Zou jij mee hebben gewerkt aan het maken van zo'n lijst? Leg je antwoord uit.

Sla rechtsaf de Goudenregenstraat in, steek de Laan van Meerdervoort over en sla direct linksaf de Laan van Meerdervoort op. Loop door tot de kruising met de Lijsterbesstraat.

5

Lijsterbesstraat

Scheveningen wordt afgesneden van de stad. In de zomer van 1941 komt vanuit Berlijn Hitlers bevel tot de aanleg van de Neue Westwall: Europa's westkust wordt de natuurlijke grens van Hitlers 'derde Rijk'. Er komen betonnen bunkers langs de hele verdedigingslinie zodat de vijand makkelijk bestookt kan worden. Bij de bouw ervan kijkt Hitler vooral naar de havens, zoals Den Helder en IJmuiden, maar ook naar Scheveningen. Vanaf maart 1942 krijgt de Neue Westwall een andere naam: Atlantikwall. De Europese kust wordt een betonnen vestingwerk.

VRAAG 5

Waarom zou Hitler vooral aandacht hebben voor de havens bij de bouw van zijn verdedigingslinie?

Sla vanaf de Laan van Meerdervoort rechtsaf de Lijsterbesstraat in. Blijf staan bij huisnummer 91.

6

Lijsterbesstraat 91

Door de verduistering was het 's nachts pikkedonker.

VRAAG 6

Bij nummer 91 zie je hoe de huizen in het donker toch vindbaar werden gemaakt. Omschrijf hoe dit werd gedaan.

Loop verder de Lijsterbesstraat in.

7

Lijsterbesstraat

In de jaren twintig en dertig kwamen er veel Duitse meisjes als dienstbode in Den Haag werken. Zo was ook moeder Lijster eens als jong meisje in Den Haag aangekomen. Het gezin Lijster woonde hier in de Lijsterbesstraat.

De heer Lijster vertelt over zijn ouders: "Omdat mijn moeder Duits sprak is mijn vader onder de razzia's uitgekomen. De mannen moesten zich hierbij melden voor werkverschaffing. Mijn moeder had een foto van een Duitse neef in soldatenuniform op de schoorsteenmantel gezet. Bij razzia's waren de Duitsers daar erg van onder de indruk en maakten zij gauw rechtsomkeert."

VRAAG 7A

Wat is een razzia?

VRAAG 7B

Vind je het 'eerlijk' dat vader Lijster zo onder de razzia's uit kwam?

Loop de Lijsterbesstraat uit naar het Goudenregenplein. Ga daar links een dubbele ronde poort door en dan rechts de Klimopstraat in.

8

Klimopstraat

De vier maanden tussen 5 oktober 1942 en 10 februari 1943 wordt het 'wilde westen' ontruimd voor de Atlantikwall; 175 straten worden leeggehaald. Op 10 februari 1943 meldt de illegale krant Het Parool, dat er al 2500 huizen zijn afgebroken.

Kijk even naar het hofje en loop de Klimopstraat uit tot de hoek met de Irisstraat.

9

Irisstraat

In november 1942 hebben de directeur Gemeentewerken Van der Vegt en directeur Plantsoenendienst Doorenbos bevel gekregen van de Reichskommissar tot het leegruimen van de tankzone. Dit is een enorme klus in maar een paar maanden: de sloop van 3800 huizen, scholen, kerken en het Rode Kruisziekenhuis. Ook de Scheveningse Bosjes en de Bosjes van Poot moeten weg.

Doorenbos beschouwt de sloop als landverraad en zegt Van der Vegt dat hij de opdracht niet uitvoert. Hij weigert de bomen te rooien in de tankzone en neemt ontslag. Van der Vegt neemt de regie tot de sloop van de gebouwen in de tankzone voor zijn rekening. Hij ziet het als de taak van Gemeentewerken om chaos te voorkomen en te zorgen dat de aannemers tegen een schappelijke prijs de afbraak binnen de gestelde termijn volbrengen. Opnieuw lukt het de ambtenaren de opdracht op tijd af te ronden.

VRAAG 8

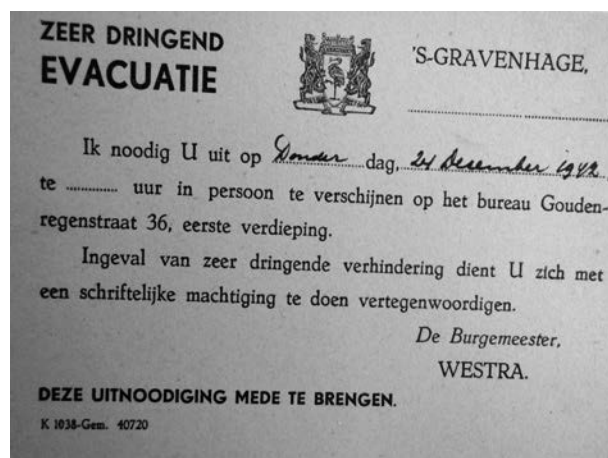
Zou jij eerder gehandeld hebben zoals directeur Van der Vegt of zoals directeur Doorenbos? Leg je antwoord uit.

Sla rechts de Irisstraat in en loop door tot de Goudsbloemlaan.

10

Irisstraat

Tienduizenden evacuatiebriefjes worden er gedrukt door Gemeentewerken. Ook meneer en mevrouw Huizinga, de ouders van fotograaf Menno, krijgen op 20 november 1942 een evacuatiebriefje in de bus van hun huis op Irisstraat 10. Iedereen moet zich registreren op het kantoor aan de Goudenregenstraat 36. Na registratie zullen zij binnen enkele dagen moeten verhuizen. Als de man des huizes in Den Haag werkt, krijgt het gezin de B-status en kunnen zij inkwartieren in leegstaande huizen, of bij andere mensen in de stad. Als er in een gezin niemand werkt, betekent dat de A-status en moet het gezin de stad uit. Veel ouderen en werklozen gaan richting het oosten van het land, of naar eigen familie op het platteland. Files van karren, paardenwagens met meubilair en mensen op weg naar een nieuwe plek. Wanhopig zoeken mensen naar werk om in de stad te kunnen blijven.

Bericht met oproep tot evacuatie.

Menno en zijn vrouw Saakje.

Menno Huizinga (1907-1947)

Al op jonge leeftijd leerde Menno fotograferen. In 1930, Menno was toen 23 jaar oud, opende hij een eigen studio in Den Haag. In de oorlog raakte hij al zijn apparatuur kwijt, behalve één fototoestel, van het merk Leica. Daarmee fotografeerde hij illegaal vanaf 1942 tot de bevrijding de afbraak van de huizen in deze buurt waar hij woonde. In totaal maakte hij zo'n 750 foto's. Menno overleefde de oorlog, maar overleed onverwachts in 1947. Zijn foto's worden beheerd door het Nederlands Fotomuseum in Rotterdam.

Moeder Huizinga schrijft op 11 oktober 1942 : „Het blijkt meer dan een gerucht te zijn, dat de hele kuststreek van Den Haag tot aan de Laan van Meerdervoort evacueren moet. Het gaat om een bevolking van 200.000 mensen, dus eisen die voorbereidingen wel enige maanden tijd. Alle huizen moeten dan leeg zijn. Het zal in twee etappes gaan. Mijn zoon Menno valt onder de eerste; wij onder de tweede. Ik heb geen idee waar we heen moeten en voor Menno en zijn vrouw Saakje is het bepaald een ramp. Wat moet hij met zijn bedrijf, zijn zorgvuldig ingerichte donkere kamer?”

VRAAG 9

Wat bedoelt Menno's moeder met 'donkere kamer'? Leg uit waarvoor een donkere kamer wordt gebruikt.

Steek de Goudsbloemlaan over, loop verder door de Irisstraat.

11

Irisstraat

Op de Irisstraat 20 heeft Menno zijn studio ingericht als vakfotograaf. Op de eerste etage is aan de voorkant zijn studio met de lampen, achter is de donkere kamer. Fotorollen, chemicaliën en fotopapier worden alleen nog beschikbaar gesteld door de vakvereniging en alleen voor goedgekeurde opdrachten. Menno neemt de voorraad fotomateriaal van Matz over, de joodse fotohandelaar op de Laan van Meerdervoort die zijn zaak heeft moeten sluiten.

Atelier van Menno Huizinga. De voorkamer is ingericht als studio met lampen, de achterkamer is ingericht als donkere kamer.
(Collectie Menno Huizinga)

In Menno zijn omgeving verhuizen de mensen en worden huizen gesloopt. Als de Irisstraat 10 – zijn ouderlijk huis – wordt afgebroken, kan Menno het niet langer aanzien. Hij verstopt zijn camera in een kaaskistje, dat hij over zijn schouder kan dragen. Op het kistje staat een schuine band met het woord KOMEET; de O zaagt Menno uit met een figuurzaag en hierachter monteert hij de lens van zijn fototoestel. De ontspanner wordt verlengd met een draad en werkt op afstand. Menno zet een hoed van zijn vader op en met zijn kistje om fietst hij door de Bloemenbuurt om foto's te maken van de evacuatie en de sloop.

Afbraak van Irisstraat 10.
(Collectie Menno Huizinga)

Goudsbloemlaan,
Irisstraat.
(Collectie Menno Huizinga)

VRAAG 10

Waarom mocht Menno deze foto's eigenlijk niet maken?

Mevrouw Huizinga, de moeder van Menno vertelt : "Waarschijnlijk gaan we woensdag naar Velp. Wel hebben we nog een verhuizer nodig. Dat gaat niet zo makkelijk, want heel Den Haag verhuist zowat. Een verhuizer uit Velp liet ons in de steek. Er dreigt een algemeen vervoers- en verhuisverbod, ook hier in Den Haag. De hele opzet van deze evacuatie is niets anders dan roofzucht. Het bewijst wel hoe arm Duitsland is. Ze hebben blijkbaar gebrek aan alles. Dit hele stuk stad wordt tot puin gemaakt. Raamkozijnen, deuren, spijkers, lood, zink, alles wordt naar Duitsland gestuurd. Als vandalen gaan ze tekeer je hebt de neiging om te huilen, maar ook te vloeken."

VRAAG 11

Leg uit waarom de Duitsers alles leegroofden.

Loop verder door de Irisstraat tot de bocht naar rechts.

12

Segbroekcollege

De huizen hier zijn gesloopt voor de aanleg van de tankgracht. Ook het huis van de familie Huizinga is met de grond gelijk gemaakt. Daarom houdt hier de oorspronkelijke bebouwing uit de jaren dertig op.

VRAAG 12

Kijk om je heen bij de kruising Irisstraat/Sneeuwklakjestraat. Wat is het laagste even nummer van de Irisstraat?

VRAAG 13

Bekijk de bebouwing aan de Segbroeklaan. Wat voor een soort gebouwen zijn hier in de plaats gekomen van de in de oorlog gesloopte woningen?

Sla hier linksaf en loop tussen de hekken door en over een tegelfietspad richting Segbroekcollege en vervolgens richting Segbroeklaan.

13

Segbroeklaan

Menno fotografeert de evacuatie en afbraak van dertig straten, hij begint bij zijn ouderlijk huis in de Irisstraat. Ook de kaalslag van de Segbroeklaan en de sloop van het Rode Kruis ziekenhuis legt hij vast.

De kaalslag bij de Segbroeklaan.
(Collectie Menno Huizinga)

VRAAG 14

Bekijk de foto's die Menno heeft gemaakt van de kale vlakte bij de Segbroeklaan en de sloop van het Rode Kruis ziekenhuis. Herken je nu nog iets van de foto? Schrijf op wat er is veranderd of wat er hetzelfde is gebleven.

Ga op de Segbroeklaan naar rechts tot het kruispunt met de Goudenregenstraat. Sla hier linksaf richting Sportlaan en daarna rechtsaf richting het Haga-ziekenhuis. Vroeger was hier het Rode Kruis ziekenhuis.

14

Hoek Sportlaan en Fahrenheitstraat

In de jaren twintig en dertig kwamen er veel Duitse meisjes als dienstbode in Den Haag werken. Zo was ook moeder Lijster eens als jong meisje in Den Haag aangekomen. Het gezin Lijster woonde hier in de Lijsterbesstraat.

Sloop van het Rode Kruis ziekenhuis op de Sportlaan.
(Collectie Menno Huizinga)

Loop rechtdoor tot de hoek met de Fahrenheitstraat. Steek over en ga rechts de Fahrenheitstraat in. Steek de Segbroeklaan over en loop verder tot aan de kruising met de Hanenburglaan.

15

Fahrenheitstraat

Menno maakte niet alleen foto's, hij zette bijvoorbeeld ook het weekblad Courier Spyker op microfilm. Dit was zeer belangrijk voor het Bureau Inlichtingen in London. Het blad stond namelijk vol met militaire berichten.

December 1944: de bevrijding blijft uit. De stad wordt verscheurd door honger en kou. En al heeft de bezetter zijn kracht verloren en zijn er nu nog maar 3000 Duitse manschappen in de stad, toch gebeurt er niets. Menno gaat van ziekenhuis naar weeshuis en legt vast hoe de mensen lijden in de hongerwinter.

Na Rotterdam is Den Haag de zwaarst gehavende stad van Nederland. Duizenden woningen werden afgebroken en het Scheveningse bos werd vernield.

VRAAG 15

Probeer te ontdekken waar hier, rond het kruispunt Fahrenheitstraat/Hanenburglaan, de sloopgrens lag. Welke huizen in de Fahrenheitstraat zijn nog van voor de oorlog? Geef met de huisnummers aan waar de scheiding loopt.

Vervolg de Fahrenheitstraat tot de Openbare Bibliotheek op nr. 707.

16

Fahrenheitstraat 707

In april 1945 opent de Londense krant Vrij Nederland met de verjaardag van Juliana, met berichten en foto's over de gruwelijke waarheid van de concentratiekampen en met Menno's rapportage van de honger in Den Haag. Op 28 april vliegen de Engelse bommenwerpers over de stad en droppen voedsel.

Foto's gemaakt door Menno Huizinga in Vrij Nederland van 28 april 1945.
(Collectie Menno Huizinga)

EXTRA OPDRACHT

Zoek in de bibliotheek het exemplaar op van Vrij Nederland van 28 april 1945. Welke foto valt jou het meest op? Wat zie je op deze foto?

EINDE ROUTE